

9. *Развитие* советского железнодорожного транспорта: Учеб. пособие для вузов и техникумов / Под ред. А. Г. Мушрубца. — М. : Транспорт, 1984. — 256 с.
10. *Розвиток* народного хозяйства Украинської РСР. В 2 т. / Редколегія: Д. Ф. Вірник (відп. ред.), В. В. Бондаренко, Т. І. Дерев'янкін [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1967. — Т. 1. — 460 с.; Т. 2. — 500 с.
11. *Сквозь* огненные годы: Очерк истории завода транспортного машиностроения им. В. А. Малышева (1885-1966 гг.) / Под ред. А. А. Воскресенского и В. А. Роденко. — Харьков : Прапор, 1967. — 295 с.
12. *Хахлюк А. М.* З історії становлення та розвитку залізничного комплексу України (1900-1913 рр.) // Історія народного господарства та економічної думки України : Зб. наук. праць. — Вип. 35-36 / Редколегія: Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. — Київ, 2003. — С. 129-134.
13. *Центральний* державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). — Фонд 2593. — Оп. 1. — Спр. 8.
14. *ЦДАВО* України. — Фонд 34. — Оп. 2. — Спр. 30.
15. *ЦДАВО* України. — Фонд 573. — Оп. 1. — Спр. 18.
16. *Харківський* обласний державний архів (далі – ХОДА). — Фонд 749. — Оп. 1. — Спр. 2714.
17. *ХОДА*. — Фонд Р-1354. — Оп. 1. — Спр. 277.
18. *ХОДА*. — Фонд Р-1354. — Оп. 1. — Спр. 561.
19. *Центральний* державний архів Червоної Армії (ЦДАЧА). — Фонд 33. — Оп. 6. — Спр. 125.

В. І. Поліщук

З ІСТОРІЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ, ГЕТЬМАНЩИНИ ТА ДИРЕКТОРІЇ У СФЕРІ ГРОШЕЙ І ГРОШОВОГО ОБІГУ (1917 – 1920 рр.)

У статті порушується маловивчена в історико-економічній літературі тема. Залучаючи періоджерела, автор вносить певний вклад в її розробку. Зокрема, більш-менш докладно висвітлюються заходи урядів УНР, спрямовані на запровадження української валюти.

Період 1917-1920 рр. в історії України являє для історико-економічного дослідження надзвичайно великий інтерес. Справа в тому, що, з одного боку, в жодному з інших регіонів колишньої Російської імперії не було такої чисельності та різноманітності політичних режимів, що змінювали один одного. А з іншого – всі аспекти діяльності урядів УНР, у тому числі і питання грошей і грошового обігу, за радянських часів якщо і розглядалися, то виключно з заідеологізованих позицій, а часто-густо не розглядалися взагалі. В зв'язку з цим метою даної статті є спроба до деякої міри відновити щодо цього історичні реалії.

© В. І. Поліщук, 2005

В результаті Лютневої (1917 р.) революції на політичну арену в Україні вийшла Центральна рада. Тимчасовий уряд у Петрограді визнав Раду як представницький орган України та наполягав на тому, щоб кордони України і повноваження її уряду були визначені Всеросійськими Установчими зборами. Він не поспішав задовольнити вимогу українців щодо політичної автономії та вважав українськими лише Київську, Полтавську, Чернігівську, Подільську і Волинську губернії. Центральна рада 10 червня 1917 р. видала Перший Універсал, у якому проголошувалася автономія України в складі Росії. Рада утворила Генеральний секретаріат (уряд), якому надавалися функції управління Україною.

Важливою проблемою на шляху до незалежності стало формування власної фінансової політики. Керівництвом Української Центральної ради були зроблені перші кроки щодо створення своєї автономної фінансової системи. У цей час Україна не мала ні своїх грошей, ні своїх податків, ні свого банку. Вона фінансово повністю залежала від Росії. Центральна рада виступила з ініціативою створення своєї власної скарбниці. «До цього часу, – йшлося у Першому Універсалі, – український народ всі кошти свої віддавав у Всеросійську Центральну казну... Ми, Українська Центральна рада, приписуємо всім організованим громадянам сіл і городів, усім українським громадським управам і установам з 1-го числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, негайно, регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної ради» [8, с. 60]. Однак ніяких практичних дій по реалізації цього закликів Центральна рада не здійснила. Україна продовжувала залежати від поставок грошових знаків із Росії.

Прийшовши до влади в результаті Жовтневої (1917 р.) революції, більшовики, очолювані В. І. Леніним, визнавати самостійну Україну наміру не мали (особливо таку, яка включала промислові та вугільні центри Півдня і Південного Сходу, порти Одесу та Миколаїв). Вони визнали співробітництво з Центральною радою помилкою і припинили відправку грошей до Києва. Більшовиками було організовано проведення в Харкові Всеукраїнського з'їзду Рад (11-12 грудня 1917 р.), який проголосив створення Української Радянської Республіки і рішуче виступив проти політики Центральної ради. Радянська Росія організувала фінансову допомогу Радянській Україні. З листопада 1917 р. по квітень 1918 р. сюди в централізованому порядку було відправлено 1 012,4 млн руб.* [1, с. 142]. Росією було розпочато також збройну боротьбу проти Центральної ради. Остання на це відреагувала Четвертим Універсалом (11(24) січня 1918 р.), яким проголошувалася самостійна, незалежна, суверенна Українська Народна Республіка (УНР).

---

* У статті тут і далі, щоб запобігти плутанини, назва грошової одиниці «рубль» дається без перекладу. Справа в тому, що в Україні в обігу знаходилися одночасно і рублі, і карбованці.

Після припинення Росією відправки грошових знаків у райони, контрольовані Центральною радою, тут розпочався гострий грошовий голод. Генеральний секретаріат Центральної ради в ультимативній формі вимагав від Ради Народних Комісарів прислати грошей. У випадку відмови Центральна рада погрозувала припинити постачати в Росію продовольство. Рада Народних Комісарів на ультиматум відповіла ультиматумом: не пропускати козачі полки з фронту на Дон. Взаємні погрози призвели до того, що російське керівництво постачання грошових знаків до Києва не поновило, а Генеральний секретаріат розпорядився припинити постачання продовольства до Росії.

По суті наявних грошових знаків для організації нормального товарообігу Центральна рада мала більш-менш достатньо. Разом з тим складність ситуації полягала в тому, що товарообіг у країні був майже повністю відсутнім і гроші з обігу до скарбниці не поверталися. Скарбниця була порожньою. Податкова система не працювала. Гроші зосереджувалися на руках і переставали циркулювати. Припинилася виплата заробітної плати робітникам і службовцям. Селяни переставали привозити для продажу продукти. Відсутність грошових знаків у скарбниці призвела до паралічу товарообміну.

За цих умов Генеральний секретаріат вирішив ужити деяких заходів щодо запровадження своєї власної валюти. З цією метою 24 листопада 1917 р. у секретаріаті фінансів була проведена нарада представників державних та приватних кредитних установ. На ній уряд виклав проект випуску українських кредитних білетів. Представники приватних банків виступили проти оголошеного проекту, мотивуючи це тим, що українські кредитні білети не будуть користуватися довірою у населення. Замість цього вони запропонували випустити бони, які були б гарантовані приватними банками і державою, а також чеки на дрібні суми. Одночасно приватні банки запропонували організувати обов'язкове прийняття п'ятивідсоткових зобов'язань і купонів від процентних паперів державної скарбниці. Однак секретаріат фінансів наполягав на випуску саме українських кредитних білетів.

19 грудня 1917 р. (ст. ст.) Центральна рада ухвалила тимчасовий закон про випуск державних кредитних білетів УНР. Законом визначалося, що випуск кредитних білетів здійснюється Державним банком УНР у кількості, необхідній для нормального грошового обігу. Кредитні білети мали забезпечуватися усім надбанням республіки. У встановленому порядку кредитні білети мали випускатися в карбованцях. Українські кредитні білети оголошувалися законним платіжним засобом. Разом з тим ходіння російських кредитних білетів не відмінялося. Установлювалося, що вони ходять на старих підставах [4, с. 14]. Згідно з цим законом українською монетною одиницею став карбованець, який мав 0,766656 грама золота, тобто ту саму кількість, що і царський рубль [5, с. 36].

Державному банку УНР доручалося емітувати кредитних білетів на суму не більше 500 млн крб. Перші українські паперові гроші були випущені 24 грудня 1917 р. (ст. ст.) як державні кредитні білети вартістю 100 крб. [10, № 6, с. 27]. З технічного боку вони були не дуже досконалі. Перші українські карбованці друкувалися літографською машиною, що слабо захищало гроші від підробки. Незважаючи на це населення в цілому сприйняло їх з довірою і вони ходили паралельно з російськими грошима, випущеними за влади Керенського. (Вище цінувалися тільки старі царські гроші). Загалом за час правління Центральної ради і Гетьманського уряду кредитних білетів було випущено 532 500 купюр вартістю в 100 крб. на суму 53 250 000 крб. У Росії за цей період було надруковано грошей на суму 2 908 000 000 руб. [6, с. 36].

Таким чином в Україні були випущені власні грошові знаки, хоча самостійної грошової одиниці встановлено не було. Російські рублі, як і раніше, не тільки ходили в Україні, а й користувалися у населення більшою довірою, ніж українські карбованці.

Четвертим Універсалом Центральної ради закликала до встановлення державного народного контролю над банками: «...так само приписуємо встановити державно-народний контроль над всіма банками...» [8, с. 72]. Уряд розумів, що без власної банківської системи не можна було налагодити грошовий обіг. Але для встановлення контролю над банками у Центральної ради не було можливості через воєнні дії, що відбувалися на території України. Наприкінці січня 1918 р. радянські війська взяли Київ. Україна увійшла до сфери впливу РРФСР. На Україну почали автоматично поширюватися фінансові заходи, які проводилися в Росії. На 1 січня 1918 р. в Україні в обігу перебувало російських кредитних білетів на суму 24 461 млн руб. (тоді як на 1 січня 1917 р. їх було тільки 9 103 млн руб.). Отже, Україна наводнювалася російськими грошима, які неухильно знецінювалися. Українські кредитні білети номінальною вартістю в 100 крб. російський уряд скасував.

Після підписання Брестського мирного договору, за сприяння німецьких і австрійських військ, Центральної рада знову повернулася в Україну. Юридично влада в Україні перейшла до Центральної ради, але фактично вона належала німцям в особі головного командування групи військ. І за цих умов уряд Центральної ради знову зіткнувся зі старою проблемою — грошовим голодом. За браком грошей було зачинено багато банків і фінансових закладів. У зв'язку з цим вживаються термінові заходи щодо нормалізації грошового обігу в республіці.

Законом Центральної ради від 1 березня 1918 р. в УНР установлювалася нова грошова одиниця — гривня. Уводилися в обіг державні кредитні білети вартістю по 2 гривні (дорівнювали 1 карбованцю), 5 гривень, 10, 20, 50, 100 і 1000 гривень. Одна гривня містила 8,712 долі щирого золота (0,383328 г). Вона поділялася на 100

шагів. На виконання цього закону міністр фінансів УНР замовив у Берліні друкування гривень у знаках по 2, 10, 100 і 500 гривень [10, № 6, с. 29].

Разом із тим слід відмітити, що встановлення нової грошової одиниці проблему грошового голоду негайно не вирішувало. Тому уряд Центральної ради для налагодження грошового обігу здійснив ще ряд заходів. 5 березня 1918 р. уряд УНР ухвалив постанову про обов'язкове приймання російських кредитних білетів і серій російської державної скарбниці по курсу 1 руб. = 1 крб. 9 березня 1918 р. було видано постанову про дозвіл ходіння, поряд із грошима, купонів всіх воєнних позик, позики «Свободи» та білетів державної скарбниці. Для виготовлення гривень потрібен був час, тому міністерство фінансів почало виготовляти знаки державної скарбниці купюрами в 25 і 50 крб. З 6 березня 1918 р. були випущені перші партії цих знаків.

30 березня 1918 р. Центральна рада ухвалила закон про випуск знаків державної скарбниці на суму в 100 млн крб. Вони мали забезпечуватися державними доходами та всім надбанням республіки. Вартість знаків установлювалася в 5, 10, 25 і 50 крб. У законі вказувалося, що знаки ходять нарівні з державними кредитними білетами і обов'язкові для приймання в усіх державних закладах та приватними особами [12, с. 38].

На цій підставі міністр фінансів УНР наказав випустити знак державної скарбниці вартістю 50 крб. Він вийшов 6 квітня 1918 р. у Києві, а пізніше — в Одесі. Незабаром у Києві вийшов знак державної скарбниці у 25 крб. [10, № 6, с. 29]. Для улаштування комор Гербової скарбниці уряд у квітні 1918 р. ухвалив рішення про відкриття кредиту Департаменту простих податків на суму 50 000 крб. [17, арк. 16].

Для вирішення проблеми гострої нестачі розмінної монети Центральна рада 18 квітня 1918 р. ухвалила закон про випуск розмінних марок державної скарбниці. Згідно цього закону міністру фінансів надавалося право випустити в обіг розмінні марки скарбниці в розмірі дійсної потреби, але не більше суми в 20 млн крб. Закон визначав, що розмінні марки скарбниці виробляються і випускаються за окремий рахунок державної скарбниці номінальною вартістю 1, 2, 4, 6, 10, 20, 30, 40 і 50 шагів [17, арк. 12]. Уже в квітні 1918 р. були випущені українські поштові марки п'яти номіналів — 10, 20, 30, 40 та 50 шагів. На них було написано: «Ходить нарівні з дзвінкою монетою» [10, № 6, с. 29]. Вони служили і як поштові знаки, і як розмінна монета.

Однак усі ці заходи грошового обігу не нормалізували. Центральна рада довести до кінця грошову реформу не змогла. Вона тільки підготувала ґрунт для друкування та випуску в обіг грошових знаків. Усього за час правління Центральної ради було випущено в обіг українських грошей (окрім державних кредитних білетів зразка 1917 р.) на суму 53 250 тис. крб., знаків державної скарбниці в 50 крб. — на 58 920 тис. крб. і розмінних марок — на суму 3 456 300 крб. [12, с. 45-46]. Для того часу це було небагато.

Труднощі з нормалізацією грошового обігу ускладнювалися ще й тим, що на території України, окрім російських та українських грошей, були в обігу німецькі марки та австрійські крони. В обіг вони увійшли стихійно, але потім їх ходіння було дозволено офіційно. Однак де-факто сталося так, що німецька і австрійська валюти мали в Україні два офіційних курси. Один курс був обов'язковий для розрахунку з німцями та австрійцями, за другим курсом приймалася валюта від приватних осіб і закладів Державного банку. Плутанину в грошовий обіг України вносило також автономне законодавство німецької та австрійської влади. На зайнятих територіях вони встановлювали курси на свій власний розсуд і з вигодою для себе.

Крім німецької і австрійської валют, в окупованих областях ходили також так звані східні рублі. В Україні вони ніколи законним платіжним засобом не були, але німецькі коменданти примушували їх приймати.

Нестача розмінних грошей на місцях змусила випустити бони. Операції з випуску бон проводилися місцевими органами управління як з дозволу центральної влади, так і без нього. Бони випускалися в Харкові, Житомирі, Одесі, Бердичеві, Кременчуці, Миколаєві та в інших містах. У деяких містах бони були виконані на достатньо високому рівні і цілком могли конкурувати зі знаками скарбниці. І за нестачі розмінної монети вони деякою мірою знімали напругу.

Політична ситуація в Україні стрімко змінювалася. Між українським урядом, з одного боку, і німецьким та австрійським керівництвом, з іншого, виник конфлікт. Українська Центральна рада відмовлялася бути постачальником зерна та продуктів у ці країни. У результаті вона була позбавлена влади і замінена режимом, який подобався німцям більше. 29 квітня 1918 р. на зміну Центральній раді прийшов уряд гетьмана П. Скоропадського.

Гетьманський уряд на рішучий крок – на відокремлення української валюти від російської – також не спромігся. Тим не менше залежність українського карбованця від російського рубля він намагався послабити.

З метою стабілізації грошового обігу Гетьманат прийняв ряд законодавчих актів. Так, з 10 серпня 1918 р. було відновлено діяльність Державного банку (який був заснований ще Центральною радою). 14 серпня 1918 р. уряд затвердив закон про обмеження ввозу в Україну російських грошових знаків. Однак незважаючи на це, через велику різницю в цінах на продовольчі товари в Росії і Україні, російські гроші наводнювали останню. (Якщо пуд цукру в Україні коштував 80 руб., а в Росії – 400 руб., то це призводило до того, що в Росію йшли українські товари, а в Україну текли російські рублі). Щоби перешкодити напливу в Україну російських цінних паперів, був прийнятий закон (від 4 жовтня 1918 р.) про обов'язкове пред'явлення до штемпелювання в установах Державного банку 5%-них короткотермінових зобов'язань російської Державної скарбниці. Непроштемпельовані 5%-ні зобов'язання вилучалися

з обігу як грошові знаки [12, с. 44]. Рядом інших законів міністру фінансів надавалося право: а) видавати постанови про обов'язковий обмін російських кредитних білетів вартістю в 250 рублів; б) вилучати з обігу цінні папери, які ходили в Україні нарівні з грошовими знаками (купони російських позик і білети російської скарбниці, 5%-ні короткострокові зобов'язання російської скарбниці, бони та ін.).

Однак до яких-небудь докорінних змін зазначені заходи не привели: російські гроші продовжували займати на українському ринку панівне становище. За підрахунком кредитної канцелярії, в обігу України в червні 1918 р. їх знаходилося: купюр по 500 руб. – на 220 млн руб., по 100 руб. – на 110 млн, по 50 руб. – на 37 млн, по 25 руб. – на 740 млн, по 10 і 5 руб. – на 555 млн, по 3 і 1 руб. – на 430 млн руб. В Україні на 1 червня 1918 р. разом оберталося: царських грошей – на суму 3 647 млн руб., думських і «керенок» – на 5 800 млн руб., серій скарбниці – на 100 млн руб., а всього – 10 447 млн руб. [4, с. 17]. Більше того, парадокс ситуації полягав у тому, що, незважаючи на таку велику кількість випущених знаків, грошей в обігу не вистачало. Через відсутність регулярного сполучення між регіонами, нестачі товарів тощо гроші продовжували осідати на руках.

Уряд гетьмана домовився з урядом Німеччини про збільшення обсягів друкування українських грошей у Берліні до 11,5 млрд гривень кредитними білетами і на 1 млрд серій державної скарбниці. У рахунок цього замовлення гетьманський уряд отримав 3 905 млн гривень, 1 953 млн крб. кредитних білетів і на 1 млрд серій державної скарбниці [12, с. 46]. Але серії ні за гетьмана, ні за Директорії в обіг не надійшли. Вони були евакуйовані Директорією до Вінниці і тільки пізніше були випущені як грошові знаки.

За Гетьманату було випущено в обіг: державних кредитних білетів на суму 206 576 000 крб.; знаків державної скарбниці – на 2 457 474 100 крб.; розмінних марок – на 12 133 275 крб., а всього – на 2 676 183 375 крб. Згодом з цієї суми було вилучено з обігу кредитних білетів номінальною вартістю в 100 крб. на суму 22 694 000 крб. [4, с. 18].

Незважаючи на заходи, що вживалися, грошей не вистачало. Однією з причин цього було те, що податки до державного бюджету надходили дуже повільно і в дуже малих розмірах. З метою винайдення необхідних коштів законом від 18 травня 1918 р. було дозволено випустити чотирирічні білети державної скарбниці під 3,6% в облігаціях на 500 млн крб. 9 липня 1918 р. П. Скоропадський затвердив ухвалену Радою міністрів постанову про надання міністрові фінансів права нового випуску серій білетів державної скарбниці. Згідно з постановою міністрові фінансів надавалося право зробити нові випуски серій білетів державної скарбниці на суму до 500 млн крб. (за номерами від 21 до 40 по 25 млн крб. у кожній серії). Відсотки по цих серіях устанавлювалися в 3,6% і нараховувати їх намічалось з 1 червня 1918 р. [16, арк. 1].

У серпні-вересні 1918 р. в Україну почали надходити перші партії грошей, надрукованих у Німеччині на замовлення Центральної ради. Надруковано було купюри шести номіналів (по 2, 10, 100, 500, 1000, 2000 гривень). Їх випуск в обіг Київською конторою Держбанку розпочався 17 жовтня 1918 р. [6, с. 35]. Гривня стала найбільш стійкою серед усіх паперових грошей, які були на той час в обігу України. Вона котирувалася вище ніж дрібні «миколаївські» гроші номіналом у 1, 3, 5 руб. та українські карбованці.

При гетьманському уряді під головуванням міністра фінансів А. Ржепецького було організовано фінансовий комітет, який став займатися проблемою створення власної грошової системи. Уперше в Україні було розроблено державний бюджет (з дефіцитом в 2,057 млрд крб.). Однак за умов відсутності сталої грошової валюти цей бюджет міг бути і залишився тільки на папері. Разом із тим на розрив з російською грошовою системою і на впровадження власної валюти уряд гетьмана не пішов.

Існування двох видів українських грошових знаків налагодженню нормального грошового обігу явно не сприяло. Тому 13 листопада 1918 р. був ухвалений закон про підстави випуску державних кредитних білетів і знаків державної скарбниці, який мав за мету об'єднати як самі грошові знаки, так і умови їх випуску.

Після того, як Німеччина та Австрія потерпіли поразку в першій світовій війні, проти уряду гетьмана в Україні піднялося народне повстання. П. Скоропадський утік до Німеччини, а владу в Києві перебрав новий уряд — Директорія. Надзвичайно важким виявився цей час для України. Господарські стосунки були зруйновані, виробництво скорочувалося, інфляційні процеси перейшли всі критичні межі. В обігу перебувала величезна кількість грошових знаків різних держав і урядів, їх курс постійно змінювався (залежно від воєнних успіхів або поразок). Процвітала спекуляція грошима та підробка паперових грошей. Після взяття Одеси денікінцями тут почали друкувати купюри в 50 крб. УНР зразка 1918 р. Радянський уряд розгорнув випуск грошових знаків номіналом у 10 крб. зразка 1919 р. Все це ще більше дестабілізувало грошовий обіг в Україні.

За умов, що склалися, Директорія зробила ще одну спробу створити власну грошову систему. Для цього потрібні були гроші, і вона (Директорія) знову ж таки вдалася до друкарського верстата. Так, 4 січня 1919 р. Директорія затвердила постанову Ради міністрів про випуск кредитних білетів і знаків державної скарбниці на суму 3 500 млн крб. (2,5 млрд крб. — згідно закону гетьманського уряду від 8 листопада 1918 р. і 1 млрд крб. — згідно рішення свого уряду) [3, с. 8].

Директорія стала проводити більш радикальну (ніж її попередники) грошову політику і почала її з підготовки грошової реформи. При міністерстві фінансів була створена комісія з підготовки цієї реформи. У комісію входили В. Мазуренко – виконуючий обов'язки міністра фінансів,

професор С. Остапенко – міністр народного господарства, професор М. Туган-Барановський – експерт та ін. Комісія провела з 30 грудня 1918 р. чотири засідання. Позиція членів комісії була однозначною: введення власної української валюти і встановлення в Україні власної грошової системи.

Міністерство фінансів з подання комісії внесло в Раду міністрів проект, згідно з яким єдиною грошовою одиницею ставав карбованець, а російські грошові знаки підлягали вилученню з обігу. Однак уряд цей проект не схвалив. На його думку, нова українська грошова одиниця – гривня уже була встановлена Центральною радою у березні 1918 р. Новий міністр фінансів Б. Мартос запропонував свій план грошової реформи. За ним: а) єдиним законним платіжним засобом на території УНР визнавалася гривня (або карбованець); б) усі гроші інших держав (російські, німецькі, австро-угорські, румунські та ін.) позбавлялися права бути платіжним засобом; в) російські царські та думські гроші номінальною вартістю в 500 і 1000 руб. уневажнюються, і українська Державна скарбниця, Державний банк та інші державні установи перестають їх приймати; г) російські гроші номіналом від 1 до 100 руб. підлягають обміну в короткий строк – з 15 до 31 січня 1919 р. – по курсу 1 руб. = 1 крб., а з 31 січня по 15 лютого 1919 р. – по курсу 1 руб. = 75 коп. Після 15 лютого 1919 р. ніякі російські гроші державними установами не приймаються, а для приватних розрахунків вони є необов'язковими [10, № 1, с. 38].

4 січня 1919 р. підготовлений Б. Мартосом закон був прийнятий Радою міністрів і 6 січня затверджений Директорією. Згідно закону з 26 січня 1919 р. російські грошові знаки (як кредитні білети, так і знаки російської державної скарбниці, так звані «керенки») переставали бути законним платіжним засобом в Україні і приймання їх переставало бути обов'язковим. Указувалося, що державною українською грошовою одиницею є гривня (що містить 8,712 долі щирого золота). Гривня поділялася на 100 шагів. Дві гривні складала карбованець. Усі платежі належало проводити тільки в гривнях і шагах. З 16 січня 1919 р. державним установам указувалося припинити приймання російських кредитних білетів номіналом у 1000 і 500 руб., а з 21 січня – і в 250 руб. [3, с. 19].

10 січня 1919 р. міністр фінансів Б. Мартос оголосив про обмін грошей. З 26 січня 1919 р. російські кредитні білети номіналом у 100, 50, 25, 10, 5, 3 і 1 руб., знаки державної скарбниці в 20 і 40 руб., 4%-ні серії російської державної скарбниці в 50 і 25 руб. підлягали обміну в розрахунку 180 шагів за 1 руб., а пізніше – 150 шагів за 1 руб. [12, с. 205-206]. Після 12 лютого 1919 р. обмін російських грошей припинявся. Були проведені спеціальні заходи по створенню золотого запасу в Державному банку. Видано декрет про здачу золота та срібла в банк.

Директорія затвердила також ряд постанов Ради міністрів, спрямованих на забезпечення проведення грошової реформи. 16 січня 1919 р. вона ухвалила постанову про асигнування на ці цілі

1 млн крб. Однак просувалася реформа дуже важко, її проведення то прискорювалося, то уповільнювалося, то взагалі припинялося (через зміни воєнних обставин). А в Лівобережній Україні, по якій йшло пересування радянських військ, грошова реформа не розпочиналася взагалі.

До того ж, 23 серпня 1919 р. згідно розпорядження міністра фінансів Б. Мартоса та директора кредитової канцелярії В. Сапицького дозволялося використовувати «царські» грошові знаки номіналами в 100 руб. та нижче за зниженим курсом, розмінні марки та бони з номіналом у копійках. Отже, уряд Директорії остаточно вилучити російські гроші так і не зумів (незважаючи на те, що сам постійно здійснював грошові емісії). За правління Директорії (з 14 грудня 1918 р. по 5 лютого 1919 р.) було випущено в обіг 1 018 899 тис. крб., в тому числі: білетів державної скарбниці – на суму 670 274 тис. крб.; знаків державної скарбниці – на 348 200 тис. крб.; розмінних марок – на 425 тис. крб. [4, с. 18].

Через постійні бойові дії на території України уряд Директорії завершити грошову реформу так і не зміг. У кінцевому підсумку покладених на неї завдань зі стабілізації грошового обігу вона не виконала. Насамперед не призупинилася інфляція, оскільки не було надійних джерел, які б приносили державній скарбниці необхідний дохід.

Незважаючи на те, що уряд Директорії був вимушений залишити Київ, випускати українські гроші він продовжував і далі. Спочатку їх випуск був налагоджений у Вінниці (куди евакуювалися міністерство фінансів, Державний банк, Експедиція заготівлі державних паперів). Через поразки на фронтах Експедицію було переведено спочатку до Кам'янця-Подільського, потім до – Тернополя, а пізніше до – Станіслава (Івано-Франківськ) [10, № 1, с. 41]. У Станіславі було організовано друкування розмінних грошових знаків білетів державної скарбниці номіналом у п'ять гривень. Вони виготовлялися спрощеним способом (без малюнка, чорною фарбою на папері з водяними знаками).

У Кам'янці-Подільському друкувалися знаки державної скарбниці по 250 крб. У зв'язку з нестачею золотої фарби вживали фарбу жовтого кольору (через що населення прозвало їх «канарейками»). Для розрахунків це була велика купюра і тому виникла потреба в знаках меншого номіналу. Експедицією було налагоджено випуск на друкарській машині червоною фарбою грошових знаків номіналом у 10 крб. Пізніше друкувалися знаки державної скарбниці купюрами в 25, 100 і 1000 крб. Зрозуміло, що за малих технічних можливостей ці гроші в обіг було випущено в невеликій кількості.

Необхідно відмітити, що, незважаючи на важкі умови, українські гроші, хоча і далеко не повною мірою, але своє призначення виконували. Протягом 1918-1919 рр. на ці гроші утримували весь урядовий апарат, пошту, залізничний транспорт та армію. За них український уряд придбав мільярдні суми німецької та австрійської валюти, на які утримувалися дипломатичні місії.

Таким чином, характер грошового обігу України за часів Української Центральної Ради, Гетьманщини та Директорії обумовлювався як загальними тенденціями, так і конкретними обставинами, пов'язаними з революційними подіями та громадянською війною на території республіки. Урядами УНР робилися відчайдушні спроби щодо проведення самостійної фінансової політики та створення власної грошової системи. На цьому шляху їм вдалося досягти деяких позитивних результатів. Найважливішим з них стало запровадження в обіг українських грошових знаків. На історичній арені з'явилася гривня. (За період з кінця 1917 р. по кінець 1920 р. було випущено українських грошей на суму 19,5 млрд гривень, у перерахунку на карбованці – 9,75 млрд крб. [6, с. 40]).

Разом з тим, за часів існування вказаних трьох урядів в силу обставин, що склалися, створити в Україні самостійну грошову систему та валюту і стабілізувати грошовий обіг не вдалося. Більше того, в результаті подій 1917-1920 рр. були втрачені як національна валюта, так і незалежність України взагалі.

Радянська влада, що встановилася в Україні, визначила на наступний історичний період принципово новий тип як державності взагалі, так і обслуговуючих державу механізмів (включаючи гроші і грошовий обіг) зокрема.

В статтє поднимаеться малоизученная в историко-экономической литературе тема. Привлекая первоисточники, автор вносит определенный вклад в ее разработку. В частности, обстоятельно освещаются мероприятия правительств УНР, направленные на введение украинской валюты.

1. Вайсберг Р. Е. Деньги и цены (подпольный рынок в период «военного коммунизма»). — М. : Изд-во Госплана СССР, 1925. — 160 с.
2. Ветров І., Виговський М. Національні грошові знаки України // Київська старовина. — 1993. — № 1. — С. 88-93.
3. Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки. — 1919. — Вип. I-IX. — 72 с.
4. Гловінський Г. Фінанси УРСР. — Варшава : Б. в., 1938. — 330 с.
5. Дві монетні системи. (З книжки Миколи Гнатишака «Державні гроші України 1917-1920 років») // Вісник Нац. Банку України. — 1995. — № 3. — С. 36-40.
6. Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю. Національна валюта України (1918-1919 рр.) // Укр. іст. журн. — 1994. — № 6. — С. 26-41.
7. Історія народного господарства Української РСР. У 3 т., 4 кн. — Т. 2 / Т. І. Дерев'янкін, М. Д. Горбоватий, В. В. Городній [та ін.] / Редколегія тому: Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1984. — 440 с.
8. Конституційні акти України 1917-1920. Невідомі конституції України. — К.: Абрис, 1992. — 272 с.
9. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. — К. : Видав. центр «ДрУК», 1998. — 447 с.
10. Мартос Б. Українська валюта 1917-1920 років // Літопис Червоної Калини. — 1991. — № 6. — С. 27-30; 1992. — № 1. — С. 38-41; № 2-3. — С. 55-58.

11. *Наше денежное обращение*: Сб. материалов по истории денежного обращения в 1914-1925 гг. — М. : Изд-во НКФ СССР, 1926. — 338 с.
12. *Неманов Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919). — К. : Кооп. изд-во, 1919. — 212 с.
13. *Поліщук В. І.* Грошовий обіг в Україні в період «воєнного комунізму» // Історія народного господарства та економічної думки України: Міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 31-32 / Редколегія: Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. — Київ, 2000. — С. 74-80.
14. *Революция на Украине (по мемуарам белых)* / Сост. С. А. Алексеев / Под ред. Н. П. Попова. — М.; Л. : Госиздат, 1930. — 436 с. — [Репр. воспр. изд. 1930 г. — К. : Политиздат Украины, 1990].
15. *Царенко О. М., Захарчук А. С.* Економічна історія України і світу: Навч. посібн. — Суми : Вид-во «Університет. кн.», 2001. — 311 с.
16. *ЦДАВО України.* — Фонд 1064. — Оп. 1. — Спр. 242.
17. *ЦДАВО України.* — Фонд 1434. — Оп. 1. — Спр. 5.

І. В. Лантух

ПЕРШІ ЗАХОДИ З ВІДНОВЛЕННЯ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ ПРИ ПЕРЕХОДІ ДО НЕПУ

У статті досліджуються та аналізуються перші заходи Радянської влади щодо відродження ринкових відносин в Україні на початку 1920-х років. Розкривається процес відновлення і функціонування інфраструктури ринку в зв'язку з переходом до непу.

Нині, коли дебатовуються питання про шляхи, методи, темпи переходу від централізованого планування до ринкових відносин, всебічне вивчення характеру ринкових перетворень в Україні на початку 20-х років ХХ ст. набуло особливої актуальності. Воно має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Глибока політична і економічна криза, в якій опинилася Радянська країна в період «воєнного комунізму», змусила компартійне керівництво держави тією чи іншою мірою повернутися на шлях, торований усім цивілізованим світом: відновити ринкові відносини. Введення непу незабаром стало позитивно позначатися на економічному становищі країни. Так, запровадження трестування та госпрозрахунку в одержавленій промисловості активізували процес її відбудови. Продподаток, оренда землі та використання найманої праці в селянських господарствах не тільки зняли соціальну напругу, а й дали поштовх піднесенню сільськогосподарського виробництва. Оздоровлення фінансової системи, організація мережі кредитно-банківських установ створювали умови для

© І. В. Лантух, 2005